

ItK 2

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1977

A TARTALOMBÓL

Fenyő István: A Kritikai Lapok harca az irodalom respublikájáért
Kiss Ferenc: Kosztolányi publicisztikája a világháború éveiben
Botka Ferenc: Az emigráció prózairodalma a Szovjetunióban

*

Barta János: Vajda János szerelmi lírájáról I.

*

Borsa Gedeon: A „Reggeli éneklések” és Kálmáncsehi Sánta Márton
Gál István: Babits Mihály és Basch Lóránt a Baumgarten-alapítvány első tíz évéről

Szemle

Antonius de Bonfinis: Rerum Hungaricarum Decades (*Szepessy Tibor*)
Kókay György: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772–1849
(*Fenyő István*)
„Sorsotok előre nézzétek” (*Mezei Márta*)
Várady Géza: Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag (*Szegedy-Maszáék Mihály—Veres András*)
Vita Zsigmond: Jókai Erdélyben (*Nagy Miklós*)
Fenyő Miksa: Feljegyzések és levelek a Nyugatról (*Rónay László*)

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1977. LXXXI. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Klanczay Tibor
főszerkesztő
Komlovszki Tibor
felelős szerkesztő
Németh G. Béla
társzerkesztő
Bíró Ferenc
Kiss Ferenc
Tarnai Andor
Tverdota György
Varga József
Veres András

Fenyő István: A Kritikai Lapok harca az irodalom reszpublikájáért 133
Kiss Ferenc: Kosztolányi publicisztikája a világháború éveiben 150
Botka Ferenc: Az emigráció prózairodalma a Szovjetunióban 168

Évforduló

Barta János: Vajda János szerelmi lírájáról I. 180

Kisebbségi közlemények

Vörös Imre: A Károlyi család és a korai felvilágosodás. 197 + *Szajbély Mihály:* Vélts és valódi párhuzamok Czuczor Gergely és Petőfi művei között. 203 + *Szabó Zoltán:* A századvégi impresszionizmus stílusformái 207

Adattár

Borsa Gedeon: A „Reggeli éneklések” és Kálmáncsehi Sánta Márton 215
Mészáros István: Apácai ürtügyén egy 1641 előtti iskolai Georgica-fordításról 229
Szaunder Mária: Verseggy Ferenc ismeretlen kéziratai 241
D. Szemző Piroska—Szállási Árpád: Vajda János-levelek, róla szóló írások 246
Gál István: Babits Mihály és Basch Lóránt a Baumgarten alapítvány első tíz évéről 258

Szemle

Antonius de Bonfinis: *Rerum Hungaricarum Decades* (Szepessy Tibor) 262
Kókay György: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772—1849 (Fenyő István) 264
„Sorsotok előre nézzétek” (Mezei Márta) 268
Várady Géza: *Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag* (Szegedy-Maszák Mihály—Veres András) 270
Vita Zsigmond: *Jókai Erdélyben* (Nagy Miklós) 273
Fenyő Miksa: *Feljegyzések és levelek a Nyugatról* (Rónay László) 276

*

Pázmány Péter: *Krisztus látható egyházáról. Diatriba theologica.* — Carla Corradi: *Parma e l'Ungheria.* — Takáts Gyula: *Hódolat Berzsenyi szellemének.* — Péterffy Ida: *Horváth Ádám levelezése „poétriáival”.* — Móra Ferenc ifjúkori versei. — Bálint György: *Rejtsd el az örömd.* — Emmerich András: *Entstehung und Entwicklung der sogenannten Völkischen Bewegung in Ungarn (1920—1956).* — Hazatért szövegek. — Gyergyi Albert: *Késői tallózás.* (Bitskey István, Kulcsár Péter, Laczkó András, Szajbély Mihály, Makay Gusztáv, Petrányi Ilona, Csűrös, Miklós, Vásárhelyi Miklós, Ferenczi László) 279

Krónika

A XIX. századi irodalomtörténeti kutatások helyzetéről (Németh G. Béla) 290
Petőfi verseinek készülő metrikai monográfiájáról (Szurómi Lajos) 294

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest
XI., Ménési út 11—13.

A KRITIKAI LAPOK HARCA AZ IRODALOM RESPUBLIKÁJÁÉRT

1. A folyóirat létrejötte

A kritika műfajának kibontakozását a rendi Magyarországon a nemesi gondolkodás különféle elfoglaltságai nagymértékben hátráltatták. Az *Élet és Literatura* – *Muzáron* felvilágosító, a bíráló polgárjogát népszerűsítő tevékenysége ezen kétségkívül sokat enyhített, de még Kölcsey és Szemere kitűnő folyóirata is jóval inkább a kritika jogosultsága mellett érvelő írásokat tett közzé, mintsem egyedi műkritikákat. A feudális abszolutizmus szellemisége azonban 1830 júliusában Párizsban oly nagy vereséget szenvedett, hogy ennek kisugárzása felszabadító erővel hatott azokra a reformer eltökéltségű, ifjú írókra, akiket Kisfaludy Károly az *Aurora* című zsebkönyve körében felnevelt.

E fiatalok egy kritikai folyóirat tervét már régóta melengették magukban. Régóta vágyódtak egy olyan orgánus után, amelyben tételesen is megfogalmazhatnák új eszméiket, a romantika és a liberalizmus elveit. Az első elgondolás Toldyban született meg: legközelebbi barátjának, Bajzának 1826. január 21-én írott levelében veti fel először egy *Kritikai levelek* című folyóirat tervét.¹ S már itt oly szerkesztési princípiumokat tűz maguk elé, amelyek utóbb rendre megvalósultak. „... Semmi forma ki nem volna belőle zárva, és semmi személyes tekintetek itt helyt nem találnának. Semmi sem olyan szent, hogy éles próbakőre ne vétethetnék, de semmi nem is silány, hogy ostromra ne méltattatnék... Bántassék meg a publikum, bántassanak meg félszeg diktátoraink, rohanjanak ellenünk pszeudokritikusaink villámai!” Munkatársaknak azokat javasolja, akik a vállalkozásban csakugyan részt is vettek: Kisfaludyt, Vörösmartyt, Bajzát, Stettner és önmagát.

Elgondolása a szerkesztő személyét illetően is bevált, csak némi vargabetűvel. Toldy – az *Aurora*-körrel egyetértésben – Bajzát akarta szerkesztőnek. Barátja azonban – ki különben a tervvel kezdettől fogva egyetértett – eleinte hallani sem akart a szerkesztői posztról, s még a recenzensi munkától is idegenkedett.² Toldy szándéka – anyagi és szervezeti nehézségek miatt – egyelőre úgyis csak szándék maradt. A helyzet 1829 tavaszán változott meg. Az *epigramma teóriája* körül kibontakozott polémiában Bajza oly szép sikert aratott, hogy megjött a kedve: Pesten letelepedve most már ő maga látott hozzá a vállalkozás megvalósításához. 1829 augusztusában immár Bajza az, aki lelkesen tudósítja barátját arról, hogy a jövő novemberi vásárig a „Kritikai levelek” megjelenik. Munkára serkentő híradása a folyóirat majdani tendenciájából sokat előlegez: „... Agyon fogjuk verni mind ezeket a huncfutokat; de az első kötetbe a nagy hírűeket kell bántanunk, hogy a dolog lármát okozzon.”³

Bajza még inkább azonosult a feladattal, amikor az 1830-as év folyamán Pest-Budán szinte mindenki az újabb „pör”, a *Conversations-Lexikon* ügyében a konzervatív írókkal vívott összecsapásról beszélt. Ez a vita fordulópontot jelzett a sajtóban is: egy időserű irodalmi jelenség körül először szervezte és szólaltatta meg a közlemény hangját. Életet, mozgást vitt az irodalomba – amint arról

¹ Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta OLVÁNYI Ambrus. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 9. Bp. 1969. 276–277.

² Uo. 286–287., ill. 398.

³ Uo. 468–469.

Bajza nemegyszer számolt be ujjongva külföldön utazó barátjának –, s az irodalmat bevitte a közéletbe, a közgondolkodásba: válogatott kevesek széplelkű passziójából széles körű olvasó rétegek kollektív ügyévé kezdte változtatni azt.⁴

E vita során az írók és az olvasók egyaránt hozzászórtak ahhoz, hogy az irodalom nem csupán ismeretszerzés, gyönyörűség vagy kedvtelés, hanem állásfoglalás és harc dolga is – nem utolsósorban a sajtó nyilvánossága nyújtotta fegyverekkel. Küzdelemé, amelyben a Dávid esetleg meggyőzheti a Góliátot. „... mi egész félelmes auktoritást szerzettünk magunknak ezen pör által” – büszkélkedik 1830 júniusában Bajza, s most már csak a júliusi forradalom végső lökése kellett ahhoz, hogy a fiatalok elhatározása valósággá váljék.⁵ 1831 elején került az olvasók kezébe a *Kritikai Lapok* első füzeté, 1833. március 16-án a második, 1833. augusztus 28-án a harmadik, 1834. február 24-én a negyedik, 1834. május 12-én az ötödik, 1836. január 6-án a hatodik s 1836. június 30-án az utolsó, a hetedik. Kisalakú, nyolcadrét formájú, nyolc és tizenhárom ív, illetve négyszáz és ezernégyszáz példányszám között megjelentetett füzetek sora, amelyek kimozdították megszokott pályáiból a hazai közgondolkodást, s – a magyar sajtó történetében először – állandó tábort szerveztek egy folyóirat körül – megosztották, mellette vagy ellene szóló megnyilatkozásra készítették a kiművelt emberfőket.

2. Bajza, a szerkesztő

Mindebben oroszlánrésze volt a szerkesztőnek, Bajza Józsefnek. Az ő rendkívül karakterisztikus egyéniségének nyoma rajta van a folyóirat mindegyik közleményén. Ezt az egyéniséget származás és vagyoni helyzet egyaránt sokban befolyásolta: alig egy évtizeddel születése előtt kapott csak családja nemességét, *homo novus* volt tehát, hűszentendős korától kezdve pedig kizárólag a maga keresetére számíthatott. Apja halála következtében épp akkor kőszöntött rá a szegénység, amikor az 1825. évi országgyűlésen jurátusként közvetlen közelből figyelhette meg a nemesi osztályozás, az üres dagály és a régihez ragaszkodás jellegzetes megnyilvánulásait. Ettől kezdve a fiatal Bajzának az ellenzékiség oly életelemévé lesz, mint a levegő. Annál is inkább, mivel diákéveit a gyorsan fejlődő Pesten töltve, majd falujába vissza-visszatérve folyvást rá kell ébrednie a város és vidék, polgári és feudális életforma kontrasztjára.

Bajzának ifjúkorától kezdve egyik legtöbbet hangoztatott vezérszava az *eredetiség* volt. Számára azonban ez nem pusztán s nem is elsősorban művészi eredetiséget jelentett, hanem az emberi integritás és szuverenitás teljességét. Önálló emberséget, gondolkodói és alkotói függetlenséget, erkölcsi autonómiát, az akarat és a cselekvés maradéktalan szabadságát. Mindenekelőtt pedig elszakadást a régi, megmerevedett és konvencionális életelvektől. Bajza jellegzetesen antitradicionális és antihierarchikus alkat volt, a régiségben az egyéniséget lebéklyózó beidegzettségeket látott, a fensőbbiség, a rang pedig még az írói képességek világában is riasztotta. Viszolygott mindentől, ami bevégzettséget és mozdulatlanságot jelentett. Az utánzás elleni küzdelem nála főleg az élet gépies megisméltése, a születéssel kapott viszonyok mechanikus elfogadása elleni tiltakozással volt egyértelmű. Ilyesfajta utánzással pedig a kor sajtójában állandóan találkozhatott: a hazai folyóiratok telítve voltak fordításokkal, a hazai életanyagtól idegen művek túlnyomórészt lélektelen, gépies átültetéseivel, továbbá nagy írók imitációjával, másolásával. Az eredetiség Bajza számára az ezzel való szakítást, azaz a sajtóban történő kezdeményezést, az egyéniség elszánt, a „rend” adott formáit szétfeszítő úttörését jelentette. Bíráló fellépést a folyóiratokban az elavult irodalmi és társadalmi állapotokkal szemben.

A kritika jogainak egyik legszenvedélyesebb és legeredményesebb hirdetője volt – de ez a kritikai alapállás nála sokkal többet foglalt magába az irodalmi művek bírálatánál. Magatartást, szellemi-erkölcsi reagálsmódot kell ezen elsősorban értenünk: az addigi statikus és zárt, stabil és konzervá-

⁴ Uo. 489., 490., 491., 495–497.

⁵ Uo. 502.

lódott eszmények és életértékek megkérdőjelezését. Bajza kritikaisága ideológiai alapjaiban támadta a feudalizmust: a nemesi mentalitás szokványyszerűsége, formalizmusa és egyoldalú érzelmkultusza helyébe az eszmék és gondolatok által tudatosan felépített életvitelt, a teória által átvilágított elhatározásokat és cselekvéseket állította.

Mint szerkesztő és mint kritikus az irodalmat s annak közvetítőjét, a sajtót mindenképp ki akarta emelni a köznapi valóság, azaz a nemesi miliő banális megszokottságából. Egy másik, amannál jóval demokratikusabb világgá akarta formálni a literatúrát – benne a folyóiratok hálózatát –, ahol az előjogok, a rang nem – egyedül a tehetség, a tudás és a teljesítmény számít. Ez magyarázza irodalmi ítéleteinek hallatlan szigorát: még Toldyval kapcsolatosan sem volt hajlandó figyelembe venni művön kívüli szempontokat. Igényességének hitelét egyébként az is megadta, hogy önmagával szemben szintoly magas követelményekkel lépett fel.

Azzal, hogy az irodalmat merőben el akarta különíteni a feudális közéletiségtől, voltaképp folytatója lett Kazinczy szépségkultuszra épített ideálvilágának – csak éppen megfordított előjellel: annak arisztokratikus jellegét nála mindenkire kiterjedő, a rendi korlátokat elmosó karakter váltja fel. A sajátos, „külön” irodalmi világ megteremtése érdekében az írói csoportosulás szándéka Bajzánál nagyon erős: folyóiratában először történt meg nálunk, hogy *egy sok tekintetben hasonló eszmei és esztétikai platformmal rendelkező együttes az időszaki sajtóban harci szövetségre lép, kimondottan időszzerű ideológikus programmal.*

Ebből adódóan Bajzánál igen határozott a közönség befolyásolásának, a közvéleményteremtésnek, az olvasók orientálásának szándéka is. Ez a közönség pedig már semmiképpen sem azonos a feudális írástudók régi együttesével vagy Kazinczy arisztokratikus szépségélvezőinek válogatott csapatával, ellenkezőleg: magába foglalja a szép szó minden rendű és rangú hívét. Az ő közönség-fogalma épp az ellentéte az uralkodó rendi közönség-fogalomnak. Olyannyira, hogy értelmezése szerint e közönség folyóiratának nemcsak olvasója, hanem mintegy rejtett „részvevője” is. „... az ő nevében vív – írja erről tanulmányában Tóth Dezső –, őt idézi, vele érvel és rá hivatkozik ... a vita fórumon zajlik ... a közönség jelen van, s a vitázó által mintegy részt vesz a küzdelemben.”⁶

Az önálló normákkal rendelkező irodalmi ideálvilág – mint ő oly szívesen nevezte: az „irodalom republikája” – propagálásával Bajza pólusokra osztotta nemcsak az irodalmat, de voltaképp magát a magyar valóságot is. E polarizációnak ugyanis akarva-akaratlan politikai tartalmat adott azáltal, hogy erővonalait a sajtóban régi és új, állandóság és változás, maradiság és haladás között jelölte ki. Folyóirata az addig kimondottan eszményvilágnak tekintett irodalmi szférát harci tereppé változtatta a fennálló társadalmi rend tudatvilágának ellenében.

3. Mesterek és mintaképek

Egy ilyen újszerű magatartás kikovácsolása rendszerint nem megy elődök, előzmények nélkül. Bajzánál ez annál kevésbé sem képzelhető el, mivel folyóiratának megindulásakor még szinte pályakezdő. Olyan írókat választott mesteréiül, akiknek életemük volt a politika, a közéletiség, a sajtóban való részvétel, kedvelt műfajuk a minél szélesebb tömegekre hatni kívánó publicisztika. Bajza írásain s főleg a *Kritikai Lapok* szerkesztésmódján a reformkor két kiemelkedő vezéregyéniségének, Széchenyinek és Kölcseynek, illetve a felvilágosodás irányadó német kritikusának, Lessingnek sugallatai érződnek erőteljesen. Az uralkodó közmeggyőződéssel szembeszálló, maguknak és közönségüknek utat törő emberek mindhárman.

Széchenyire Bajza már nagyon korán felfigyelt. Jelen volt az 1825. évi országgyűlésnek azon az ülésén, amelyen a „legnagyobb magyar” híres felajánlását tette, s e megnyilatkozásról elragadtatott

⁶ Bajza József: Válogatott művei. TÓTH Dezső: Bevezetés. Bp. 1959. 25.

levélben számolt be Toldynak.⁷ Alighogy megjelent a *Hitel*, nyomban megértette kivételes jelentőségét.⁸ Kritikát is akart írni a műről, azzal az elszánással, hogy azonosítja magát a szerzővel a várható támadások ellenében.⁹

Széchenyivel való belső rokonságát egyébként már a kortársak észrevették. A *Nemzeti Társalkodó* című újság jó szemmel állapította meg 1836 júniusában, hogy „... Bajza a literatúrában az, mi gróf Széchenyi a politikai pályán”.¹⁰ Mi volt az alapja ennek a megállapításnak? Elsősorban az, hogy mindkettejüket egyaránt a *közjó*, a közhaszon feltétlen szolgálata vezérelte, ennek érdekében pedig az egyéni és kollektív önismeret, a szüntelen javítás szándéka. Széchenyi abban is előtte járt hívének, hogy ugyancsak mélyen megvetette a múlt, a régiség egyoldalú kultuszát, a „régie előítéletek s megrögzött balvélemények” melengetését, a „bölc és dicső atyák és elődök”-re való hivatkozást. S szintűgy lenézte a tekintélyek tiszteletét, az önteltséget s főleg a tudatlanságot. Emellett hasonlóképpen kárhoztatta a hazafiatlan arisztokráciát, kiváltképp azokat, akik elidegenedtek szülőföldjüktől. Mindenekelőtt azonban a hibák felfedésében és elítélésében voltak Széchenyi és Bajza eszmetársak: a kérlelhetetlen igazmondásban, a személyes mozzanatokkal nem törődő, éles, bátor és kategorikus kritikaiságban, a jelenségek szabad vizsgálatában. Semmiképpen sem véletlen, hogy éppen Bajza folyóiratának megindulásával egy időben kezdeményezte Széchenyi is egy politikai törekvéseit népszerűsítő újság, a *Jelenkor* kiadását. „... A felvilágosult ellenzés hasznát senki nem tagadhatja” – hirdette a *Hitel* szerzője, s a *Kritikai Lapok* volt az első folyóirat, amelyik – társulva a Vörösmarty szerkesztette *Tudományos Gyűjtemény* addigi gyakorlatához – eszméit továbbhullámoztatta, széles körben népszerűsítette és alkalmazta.

Az irodalomkritika és -elmélet terén ezt a Kölcsyektől tanultakkal egészítette ki a fiatal szerkesztő. Bajza a legnagyobb tisztelet hangján vallja magát a *Himnusz* alkotója barátjának s a kritikai műfaj terén tanítványának. Márpedig ezt a kritikaiságot Kölcsy ekkortájt éppenséggel egy folyóirat, még hozzá első kritikai-irodalomtörténeti orgánunk, az *Élet és Irodalom* szellemi irányítójaként fejtette ki: nagy hatású fellépése, egész alkotói formátuma elválaszthatatlan volt a sajtótól. Ebből következően Bajza 1830. október 21-én kelt levelében – a *Kritikai Lapok* indulása előtt – nemcsak munkatársul kéri fel Kölcsy, hanem a vállalkozás előszavának, azaz programtanulmányának megalkotására is. Ő az, akinek előzetesen feltárja szerkesztői elgondolásait.¹¹

Hogy mit tanult Bajza Kölcsyektől, azt épp e szóban forgó, *A kritikáról* című programértekezés tárja fel legplasztikusabban. (A tanulmány egyébként csupán késedelmes érkezése miatt került a II. füzet élére.)¹² Kölcsy a kritika hazai elmaradottságát éppúgy a rendiség közszelleméből eredezteti itt, mint Bajza, s szintén határozottan elutasítja az akkori feudális közélet mechanizmusának bárminő alkalmazását az irodalom területén. Még fontosabb volt Bajza és a *Kritikai Lapok* számára, hogy Kölcsy a kritikus munkáját egy irodalmi összefolyamat, egy teljes és egész kulturális organizmus részeként, összekapcsoló tényezőjeként ítélte meg. Abban az eleven kölcsönhatásban, amelyet író és közönség között betölt. Arra hívta fel ifjabb pályatársai figyelmét, hogy „Írók és olvasók örökös viszonyban vannak egymással”, hogy kritikai műveiket úgy alkossák meg, mintha egy művelt közönséget képzelnének maguk elé. De leginkább az irodalom republikánus gondolatával hatott a fiatalokra. Azokkal a szentenciáival, hogy „Minden író egy független status”; hogy „... a literatori világ egyedül a józan ész, izlés és tudomány igazgatása alatt van; hatalomegyesületek pedig, törvényszékek és törvényhatóságok itt nincsenek.”

⁷ Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. 264.

⁸ Bajza József: *Összegyűjtött munkái. III., bővített kiadás. Sajtó alá rendezte BADICS Ferenc. Bp. 1900. VI. k. 368.*

⁹ Bajza József és Toldy Ferenc levelezése. 489.

¹⁰ Igazítás s egy két szó Bajzáról mint íróról. *Nemzeti Társalkodó* 1836. I. k. 23. sz. (VI. 7.) 366.

¹¹ Bajza levelei Kölcsyhez. *ItK* 1910. 237. Kölcsyhez intézett többi levelét l. uo. 233–243., 364–377.

¹² *Kritikai Lapok* II. füzet. 1833. 5–40.

Polemikus modort, vitamódszert pedig kedvelt, számos levelében magasztalt német auktorától, Lessingtől tanult Bajza. A német író-gondolkodó többek között a sikeres, vérbeli szerkesztő megtestesítője volt az ő szemében. Abban, hogy a *Kritikai Lapok* szerkesztésére végül is ráadta a fejét, Lessing kritikai orgánumának, 1758–1760 között megjelentetett híres folyóiratának, a *Briefe die neueste Literatur betreffend*nek példája is jócskán közrehatott.¹³ A magyar kritikus fellépésének, bíráló attitűdjének gyökerei másrészt vitathatatlanul a lessingi *Briefe antiquarischen Inhalts*ra (1768–1769) vezethetők vissza. Nemcsak az vall erre, hogy a *Kritikai Lapok* füzeteinek mottóját („Die wahre Tonleiter der Kritik kann nur diese seyn: Gelinde und ermunternd gegen den Anfänger; mit Bewunderung zweifelnd, mit Zweifel bewundernd gegen den Meister; abschreckend und positiv gegen den Stümper; höhnisch gegen den Prahler; und so bitter als möglich gegen den Kabalettmacher”) e vitairól 57. leveléből merítette, hanem az is, hogy Lessing itt pontosan ugyanolyan módszerekkel és hangnemben vitatkozik ellenfelével, Ch. A. Klotz „titkos tanácsos”-sal, mint ahogyan utóbb Bajza híres polémiáiban Dessewffy Józseffel és Horvát Istvánnal.¹⁴ Célratorés, hallatlan nyíltság, keménység, összpontosító erő, éles logika, minden tekintélytisztelt elvetése, a kritikában a gúny és a malícia jogosultsága, s főleg a munkájából élő értelmiségi ember öntudata a feudális rangok hierarchiájával szemben – ez volt az, amit a magyar szerkesztő-kritikus német mintaképétől leginkább elsajátított.

4. Az első füzet. A *Pyrker-* és a *Conversations-lexikoni* pör

A *Kritikai Lapok* már tördelésében, külső összeállításában is jótékonyan különbözik a többi időszaki kiadványtól. Azok rendszertelensége helyett itt puritán és tömör címlap fogad: a folyóirat neve alatt csupán annyit olvashatunk: „Kiadá Bajza”, illetve „I. Füzet. 1831.” Az anyagot a szerkesztő rovatok szerint, elvileg átgondoltan, a következőképpen rendszerezi: *Bírálatok*, *Figyelmeztetések* (azaz glosszaszerű, rövid kritikák), *Töredékek* (aforizmak, szentenciák a kritikáról), *Kritikai pályadgák* (xéniák írókról, az irodalmi élet visszasságairól), *Toldalék* (polémia). Az egyes kritikákat egymástól számozással és tördeléssel elkülöníti a megbírált művek részletes könyvészeti leírását a fejlécen közli. Határozottságot és céltudatos koncepciót sugall tehát a folyóiratnak már a külső képe is.

Még inkább azt a *Vezérszó*. A Bajza által írott beköszöntő szöveg ugyanis első mondatától kezdve két táborra osztja a szellemi életet. Az egyiknek ideáljai: tiszta igazság, szabad lélek, nemzeti közfény, közügy, tudományos tribunal. S a másiknak: bálványozás, önfény, vérrokonság, névgőz. Haladásnak és konzervativizmusnak ez az éles szembeállítás azonnal állásfoglalásra, választásra készíti az olvasót. Annál is inkább, mivel kritikusunk szinte Széchenyi korholó-nemzetnevelő attitűdjét eleveníti fel: tribuni szónokisággal ébreszti felelősségérzetre közönségét.

Markáns és dialektikusan értelmezett köztudat lendíti előre Bajza fejtegetéseit. „... vivó és küzdő kor”-nak minősíti a sajátját, olyannak, amely irodalmunk minden előző periódusától merőben különbözik. Olyan korszak ez szerinte, amelyben a kritikának elsőrendű a feladata. Az új irodalmi gondolkodás megteremtőjévé, az irodalom megújított erkölcsének biztosítékává, a nemzeti elfogultság ostorozójává kell válnia, s ami még fontosabb: segítenie a közönség reális értékrendjének meggyökereztetésében. A szerkesztőt az az eltökéltség vezeti, hogy folyóirata minél hatékonyabban működjön közre az új kulturális közszellem megteremtésében. Ennek érdekében szólít fel a tekintélyelv megdöntésére, a hibák felfedezésére, egy, a régi előítéletekkel és egyoldalúságokkal elvszerűen szakító közfelfogás érvényesítésére. Apodiktikus tételi, szentenciusus állításai, a többes szám első személy szüntelen használata, az állandó gondolatrítmusra és párhuzamosságokra épülő mondat szerkezetek sorozata az irodalom közéletiségének és a közéletiség irodalmának rendkívüli

¹³ PATAI József: Bajza és Lessing. Bp. 1907.

¹⁴ Lessing's Sämtliche Schriften. Hrsg. v. Karl Lachmann. Leipzig 1855. B. 8., az idézet a 194. lapon.

tudatosságra való programját harangozzák be Magyarországon. „... Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hízelkedés, a szolgai csúszás lelkét; ledöntögetnünk szobrait a bálványozásnak; elrezzentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeit, botlásait, kimutogatnunk az utat, melyen nagy nemzetek példájaként a tökély magas pontjához vergődhetni.”¹⁵ Az irodalmat *közügynek*, a „közvirágzat” forrásának tekinti a *Kritikai Lapok* szerkesztője: egyrészt a kezdeményezés, a küzdelem és a haladás, másrészt az össze-fogás, az egy célra összpontosítás harci közegének.

Bajza vezérszava táboroservezésre, az azonos törekvésű írók egyesítésére, sőt írói *párt* létrehozására ösztönzi társait. Ennek jelentőségét a rendi Magyarországon, ahol a nemesi mentalitás egyik fő követelménye épp a feudális társadalmi egység látszatának mindenáron való megóvása volt, a „pártoskodás” pedig a legfőbb bűnök egyike, nem lehet eléggé hangsúlyozni. Az irodalomnak velejárájává válik az uralkodó közmegegyőződéssel szemben az ellenzékiség, mi több: szervezett opposzióciót – ha egyelőre irodalmi-kulturális téren is – a sajtó, Bajzáék folyóirata képvisel nálunk először. S ez a jövő szempontjából még akkor is messze előremutató, ha a szerkesztő a bírálatok túlnyomó részét – a korabeli angol kritikai példáknek megfelelően – névtelenül szándékozik közzélni. Gyávaság, meglapuló óvatosság? Szó sincs erről: a kritika akkori társadalmi helyzetében, a feudális hierarchia közepében a névtelenség felszabadított. Azt tette lehetővé, amire az újszintén névtelen kritikákat közlő *Edinburgh Review* és a többi híres angol lap virágzó gyakorlata nyomán Bajza olyannyira vágyott: a szókimondást, az elfogultság és torzulások fenntartásoktól mentes leleplezését.

A *Vezérszó* hatásának el nem hanyagolható tényezője volt a megformálás is. Ily erélyes, karakterisztikus hangon, ennyire agitatív, sőt, purifikátori célzatossággal, eszméltető-mozgósító lendülettel, ugyanakkor áradó személyességgel magyar író a megelőző évtizedekben prózában ritkán szólalt meg. Aki itt szavát az olvasókhoz intézi, az a közönség letéteményesének, „küldöttének” tudja magát. Hangja félelmetesen határozott és szilárd, energikus és ellentmondást nem tűrő. Érződik benne valami hasonlíthatatlan fensőbbégtudat, kikezdhethetlen erkölcsi fölény és magabiztosság. „Az ész az isten” – elemi erejű meggyőződése. Ez a publicista-szónok nemcsak azt érzi már sejtjeiben, hogy alakulóban van az irodalmi élet, hanem azt is, hogy immár szerveződik a nemzeti társadalom, amelyet vállalkozásával szolgálni, előmozdítani kíván.

Lényegre törő, élesen kirajzolódó koncepció figyelhető meg az egyes bírálatok sorrendjében is. Bajza Fenyéry Gyulát (Stettner-Zádor Györgyöt), a *Conversations-lexikoni* pör elindítóját szólaltatja meg elsőnek. Fenyéry pedig olyan művet bírál, amelyik eleve magába sűríti az ideológiai támadás lehetőségeit. A *Kritikai Lapok* első recenziója: Gruber Károly Antal *Historia Linguae Ungaricae* című, 1830-ban megjelent művének bírálata. A szerző neve ma már teljesen elfeledett: magyarból osztrákká lett író volt, aulikus szemléletű, egy arisztokrata alkalmazottja Bécsben. Könyvét, a „historia litteraria” elavult műfajának utolsó mohikánját évtizedekkel azelőtt írta – méghozzá latinul! –, lapjain az antik klasszikusok utánzását propagálta, a nyelvújítást elvetette, számára Batsányi János maradt a legnagyobb magyar költő. Ennek megfelelő Fenyéry reagálása is: megsemmisítő erővel tárja fel majd fél évszázaddal idősebb pályatársa ténybeli tévedéseit, felületességeit, hamis állításait, legfőképpen pedig: koncepciótlanságát.

Élőkészítve ezáltal a kötet első „bombáját”: Toldy „G.” álljellel közölt bírálatát Pyrker László *Perlen der heiligen Vorzeit* című eposzának Kazinczy tollából származó fordításáról. Ez az írás mai szemmel olvasva is meghökkent merészségével. Elég idézni első mondatát: „A Muzáron III. kötetében Pyrkerhez így ír Kazinczy”.¹⁶ Akit Toldy „Pyrker”-ként emleget, az ekkor egri érsek, egyházfőjedelem, titkos tanácsos, a főrendi tábla tagja, a császár barátja és bizalmasa, melleleg a nagyosztrák nacionalista ideológia, a „hormayrizmus” vezérköltője, az osztrák sajtó ünnepelelt csillaga.

¹⁵ *Kritikai Lapok* I. füzet. 1831. VII.

¹⁶ Uo. 13.

Kazinczy pedig élő klasszikus, irodalmunk újabb fejlődésének elindítója, a „széphalmi vezér”. S a huszonöt esztendő Toldy minderről nem vesz tudomást, sőt: nemcsak az egyenjogúság, hanem a fölény tudatával lép fel velük szemben! (Az eposz fordítóját például ettől kezdve csak „Kczy”-ként aposztrofálja.)

Három dologért marasztalja el a megbíráltakat – Kazinczyt még inkább, mint a főpapot: amiért magyar ember német nyelvű művet magyarra fordított, amiért hexameteret prózában ültetett át, s amiért nem vett tudomást arról a kárról, amelyet a német nyelvű eposz szerzője eljárásával a művelt külföld előtt a magyarságnak okozott. Vagyis a liberális romantika két legfőbb princípiuma, a nemzetiség és az eredetiség nevében rója meg a megbíráltakat. Mit megrója! – *leckézteti és vádolja, kioktatja és elmarasztalja, felelősségre vonja és megbélyegzi*, valósággal pellengérré állítja őket. A szó szoros értelmében a nemzet „bírósága” elé idézi író társait. Vagy nem ezt jelenti felkiáltása: „Kczy a Gyöngyök . . . fordításaiért soha a tudományos tribunal előtt magát nem igazolhatja!”¹⁷ Ez a „tudományos tribunal”, amelyik immár a feudális országnagyok felett is felügyeletet gyakorolni hivatott: a közvélemény, amelynek egyaránt formálója lehet nemes és nemtelen. S amely az irodalom nemzeti jellege alapján választást követel Toldyék értelmezésében a németül író magyaroktól.

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy Toldy Kazinczynak – akinek addig épp ő volt egyik legkedvesebb, méghozzá pályáját ugyancsak német nyelvű írásokkal kezdő tanítványa! –, nemcsak jelen cselekedetét, de egész négy évtizedes alkotói gyakorlatát is megkérdőjelezi. Egy korszak elmúlt, s egy új megkezdődött – ez a felismerés sugárzik cikkéből. (Az ügy szerkesztő pedig Kölcsey szavával is megtámogatja barátja igazságát: a füzet további részében közli Kölcseynek *Jegyzetek a Kazinczy által fordított pindarusi ódájára* című tanulmányát, ahol a nagy költő-kritikus sorra kimutatja, hogyan változtatta, azaz szépítette meg Kazinczy Pindaroszt – hagyta figyelmen kívül fordításában a nemzeti költők mintaképének eredeti karakterét.)

A *Kritikai Lapok* tekintélyellenes szellemiségét még kirobbanóbb energiával juttatta érvényre magának Bajzának híres polémiája: a *Dessewffy Józsefnek* szóló válasz, melyet az I. füzetben külön *toldalékként* közölt. Ez volt a Conversations-lexikoni pör befejező aktusa, ez döntötte el a nagy pennaháborút – elsősorban ezért kapkodták szét a folyóirat példányait. Beszédesebb adalék a sajtó megnövekedett jelentőségéhez: bár a szerző vitairatát már néhány hónappal azelőtt, Székesfehérvárott külön megjelentette, mégis fontosnak tartotta, hogy az *az új folyóirat keretében is* a közönség kezébe kerüljön. Ezt azért is hangsúlyoznunk kell, mivel Dessewffy József megtámadása – ki a reakcióssá silányult Döbrentei Gábornak fogta pártját a vitában – sem igényelt kisebb bátorságot, mint Pyrkeré. Hiszen egy nincstelen értelmiségi száll itt szembe a gróffal, az egyik legtekintélyesebb országgyűlési követtel (majd három évtizede irányadó politikussal!), a legősibb nemesi családok sarjával; egy huszonhat esztendő fiatalember a hajlott korú férfival; az irodalmi életben alig ismert név a negyven esztendő pályára visszatekintő íróval, mecénással, főszerkesztővel, Kazinczy egyik legközelebbi barátjával!

Roppant eltökéltség és erély érződik Bajza válaszában a vitairatot intonáló felkiáltástól és az azt követő szónoki kérdések záporától kezdve: egy vérbeli tribun elszántsága. S ez a romantikus retorika, a tirádák lendülete egyre emelkedik, az újfajta írói öntudatot a személyiség egyre nyíltabb, líraibb áramai szólaltatják meg. Gondolatritmikus szerkezetek, mellérendelő periódusok és magasra ívelő reperkussziók egyaránt arra szolgálnak, hogy minél határozottabban juttassák érvényre az alapvető írói mondanivalót: *az írói republika ki nyilvánítását, az irodalom szférájának a nemesi társadalomtól való teljes elkülönítését, fölébe emelését, sőt a kettő szembefordítását*. E Dessewffynak szóló válasz az adott társadalom egész értékrendszerének jogosultságát kikezdi, hitelét megingatja. Nem védekező vagy magyarázó szavak hangzanak itt el, hanem pörölycapásszerű ítéletek, definíciók és axiómák. Híres, sokat emlegetett felkiáltásában már valami érződik negyvennyolc forradalmas zúgásából: „. . . Megtanultam igenis a társasági élet viszonyait tisztelni; tudom, hogy ott herceg és gróf, báró és

¹⁷ Uo. 16–17.

nemes, polgár és paraszt van; mivel tartozom mindenkinek, egyenként és együtt, értem; de értem viszont azt is, s igen jól, hogy ezen tartozás, ezen kötelek csak a polgári kör határáig nyúlnak, s ott, hol az írói republika kezdődik, hol a tudományok országába léptünk, hol a társalkodási konvencióknak vége, ezek is megszakadtak. Itt nem érdem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok tétet és fejet hajtani, nem semmi auktoritásnak, nem semmi grófi méltóságnak. Jaj akkor a magyar literatúrának, jaj az ész kultúrájának egész egyetemleg, ha felette mágnási kény diktátorkodik, ha az igazság őszinte szavát hatalomszó harsoghatja le!”¹⁸

Dessewffyben Bajza egyrészt a grótot, a fennhéjázó nagyúrt veszi célba, másrészt a dilettáns gondolkodót, végül a nemesi szabadosságot, önkényességet és rendszertelenséget. A kultúrát, irodalmat pusztán passzióknak tekintő úri műkedvelő és a szakember ellentétét állítja előtérbe, ezzel együtt pedig a feudális és a polgárosult műveltségideál különbségét. Szellemi horizontján az önálló, autonóm és befolyásolhatatlan ítélőerő kerül a legnagyobb polcra, szemben a memorizálással, a feudális iskola alapvető értékszempontjával. A minőség – szemben a pusztá mennyiséggel. Lessingtől elsajátított vitamódszerében is tükröződik ez: sorra úgy jár el, hogy végiggondolja ellenfele gondolatait – a mind abszurdabb következtetésekig, a teljes irrealitásig.

Miközben Bajza egymás után mutatja ki vitapartnere logikai bakugrásait, egyszerismind rávilágít azokban a nemesi mentalitás káros jellegzetességeire: a következetlenségre, a felületességre, az önellentmondó kapkodásra, a szertelenségre, az elbizakodottságra és az érzelmek túlhabzására. Ahol csak lehet, elkülöníteni igyekszik az ész, a ráció felvilágosult birodalmát a „magyar nemesi cardinalis praerogativák”-tól. Aki tollat vesz a kezébe, attól egyöntetűen és elvitathatlanul megköveteli a felkészültséget, a meggondoltságot, a dönteni tudást, a fegyelmezettséget, a módszerességet és az elmélyülést. Az írói hivatástudatot. Bajza válaszában tehát nemcsak az arisztokrata ellenfél látványos megszegyenyítése a figyelemre méltó. Éppannyira fontos az is, hogy új erények és életértékek, morális eszmények és intellektuális minőségek felé fordítja annak a reformifjúságnak az érdeklődését, amelyik nemsokára a híres „Társalkodási Egyesület”-ben kezd majd először megszerveződni.

Külön értéke vitairatának a szerkesztői munka körének és funkciójának polgári szemléletű meghatározása. Szemben Dessewffyyvel, aki a szerkesztőnek csupán afféle ügyintézői, kézirat-csoportosítási hatáskört szánt, Bajza mindenekelőtt kritikusként, a beküldött kéziratok minősítőjének fogja fel a szerkesztő hivatását. *Az ő szemében a folyóirat szerkesztője az irodalom republikájának egyik irányadó képviselője.* Olyan személy, aki előtt csakis a teljesítmény, az alkotás szellemi rangja számít, az előjogok nem. Amikor tehát Bajza vitairatában leszögezi: „... Redaktornak lenni valamely könyvkiadásnál és bírálni egyet teszen” – akkor irodalmunk polgárosodásának és a polgárosodás irodalmának alapelvét fogalmazza meg.¹⁹ S aligha kell különösebben bizonygatnunk, hogy az irodalmi élet ily módon kiépülő, önálló jogelvei fokról fokra gyengítik meg nálunk a feudális jog addigi rendszerének hitelét.

A Dessewffynak szóló válasz jelentős részét foglalja el az ellenfél ortográfiai, nyelvhelyességi stb. következetlenségeinek és önkényességeinek felsorakoztatása. Több ez Bajza részéről a helyesírás és a stílus védelménél. Annak a meggyőződésnek a tükré, hogy a polgárosult nemzeti társadalom, működéséhez elengedhetetlen bizonyos kulturális szabályok, sajtóbeli követelmények és kötelesek azonossága s azok szigorú megtartatása. Helyesírásról szól, de szavai mögött ugyancsak az irodalmi egyenlőség programja húzódik meg. Az az igény, hogy a polgári nemzet törvényei – legalább a szellemi élet területén – megvalósuljanak, ott mindenkire nézve egyaránt érvényesek legyenek.

A kimondott szó felelősség, a szó kimondásához mindenkinek joga van, s a szó kimondása hatalommal ruházta fel mindazokat, akik azzal eszük és lelkiismeretük sugallata szerint élni tudnak – ezeket a princípiumokat vési olvasói tudatába Bajza válasza. S e sarkelvek mögött – bármennyire nem

¹⁸ Uo. Toldalék. 3–4.

¹⁹ Uo. Toldalék. 31.

mennek is túl a polgárosodó nemesség reformprogramjának érvényre juttatásán – lehetetlen nem érzékelné a júliusi forradalom felhajtóerejét. Mint ahogy azt Bajza vitairatában nyíltan és vakmerően ki is mondja: „... Tudja-e a gróf, mint járt a polignaci minisztérium, s mint járt maga Polignac is? ... Polignacra és minisztériumára a francia törvények fognak ítéletet mondani; Wigandra pedig és a lexikonát védő gondatlan írókra a tudományos tribunal – és ami mindeneken felül van – az opinio publica.”²⁰

Dessewffy különben A „Hitel” című munka taglalója című műve kapcsán másodszer is megrovást kap Bajzától: amit hajdan Kazinczy csak szatirikus epigrammában mert elmondani Himfyről, azt most ő Széchenyi vitapartneréről a költészet védpajzsa nélkül, lapidárisan tömör prózában veti papírra: „... a Taglatat szerzője még egyszer adja ki munkáját, s akkor a könyvnek mintegy háromnegyedrészt törülje el, mert az széles és haszonvehetetlen, parlag és sovány, mint a kecskeméti homokszikok, s csak itt-ott látni benne egy-két szál szomorú virágocskát.”²¹ S hogy az arisztokrácia két típusa, Dessewffy és Széchenyi között a választás minél nyilvánvalóbb legyen, a szerkesztő külön jegyzetben méltatja annak az Egy Hazafi álnévű szerzőnek Toldalék észrevételek című röpiratát, aki az ekkor már nagy hangerővel folyó reakciós támadások közepette támogató reflexiókat fűzött a Hitel gondolataihoz.

A Pyrker-bírálatban, illetve a Dessewffynek adott válaszban kirajzolódó alapvető tendenciákat árnyalja, mélyíti el az első füzet többi kritikája is. Egyik csoportjuk a feudális abszolutizmus szellemisége elleni támadásokat visszhangozza, az aulikus-dinasztikus szemléletmódot veszi további összűz alá. A már megszokott dinamikával és kéréhetetlenséggel. Mailáth János gróf német ajkú olvasók számára készített, szerény igényű magyar nyelvgyakorló könyvecskéjének például olyan személyeskedő indulattal rohan neki a Kritikai Lapok, hogy azt csupán egyetlen, a kritikus által meg is vallott szempont magyarázza: „... magyarul nem tud, ő, az ő, törzsökös magyar nemzetség ivadéka, az kevésbé menthető.”²² Csaplovics Jánosnak, a központosított Habsburg-összbirodalmi álmokép egyik buzgó propagálójának könyve, az Ungerns Vorzeit und Gegenwart esetén viszont már többről is szó van. Toldy kritikája a „hivatalos” bécsi szerző jellegzetesen feudális nemzetkarakterológiáját a maga fejlettebb, polgári nemzetértelmezésével, annak kincstári optimizmusát pedig az ifjú liberális nemzedék európai tapasztalatokon nyugvó haladás-igényével szembeállítja. Fejtegetéseinek középpontjában „magyarországi” és „magyar” polgári nacionalizmuson alapuló, éles megkülönböztetése áll: Toldyt nem elégíti ki többé a régi típusú „hungarus”-tudat, ő a nemzetben már másfajta közösséget lát: „... Föld és polgári viszony egyedül nem tesz magyart, hanem nevelés, nyelv, szív.”²³ S ha Csaplovicsnak nagyon tetszik a nemesi alkotmány, kritikusa egyenesen „hamis próféta”-nak bélyegzi ezért, „több világpolgári interessé”-t kér tőle számon s jóval kritikussabb észrevételeket a városok hiányáról – azaz elmaradottságunk őszinte feltárását.

A kritikák másik része a nemesi dilettantizmus korszerűtlenségéhez nyújt további adalékokat. Széles műfaji szórással: életrajztól meséig, kritikai tanulmánytól szatirikus bökversekig, daltól folyóirat-előfizetési jelentésig terjed a megbírált művek színképe. A kritikusok – köztük Vörösmarty is – ezekben éppúgy irányt, tendenciát, koncepciót, gondolati összpontosítást, mûgondot és szabatos elrendezettséget kérnek számon a sajtótól, miként azt a Conversations-lexikoni pör vezéregyénisége tette. Külön is említést érdemel épp az ő kritikája a Sas című induló folyóirat előfizetési felhívásáról. Tanúsága ugyanis annak, hogy ez az új nemzedék mennyire halálosan komolyan vesz mindent, ami a nyomtatott betű körébe tartozik. Az effajta előfizetési jelentések e korban a gondatlanság és a feületesség, a barokkos dagály és a nagyhangúság sűrített megnyilatkozásai voltak, nem is igen törődtek velük az olvasók. Bajza igen: a fogyatékosokat, öntelt frázisokat egyenként bonckés alá véve szoktatja hozzá az irodalom munkáit ahhoz, hogy tevékenységük minden eleme a társadalom

²⁰ Uo. Toldalék 30.

²¹ Uo. 140.

²² Uo. 116.

²³ Uo. 35.

ellenőrzése alá tartozik, amelyet az a sajtó nyilvánossága útján lát el legcélravezetőbben, hogy a közönséget még a legapróbb mozzanatok terén is tiszteletben kell tartani.

A szerkesztő egyébként az első füzet vége felé még egy „bombát” elhelyez: *Töredékek* címmel összeállítást közöl a kritika jogosultságáról, a keménység és a szigor szükségességéről. A megidézett klasszikusok – Voltaire, d’Alembert, Lessing, Herder, A. W. Schlegel, Kölcsey – sorában pedig Toldytól és önmagától is felvesz egy-egy szentenciózus glosszát. A remekírók között tehát magától értetődően megszólaltat pályakezdőket, nemtörődömségével, „tisztelatlenségével” újabb pofont adva a közízlésnek. Ime a csattanós bizonyíték arra, hogy a sajtó számára mindenki egyenlő! A hagyomány-szemléletnek e nagyfokú változását hivatottak végül demonstrálni a füzet-végén olvasható szatirikus epigrammák is, amelyek sorra olyan irodalmi jelenségeket gúnyolnak ki (osszianizmus, nemzeti dicsekedés, parlagi népiesség stb.), amelyeket a fejlettebb költészetfelfogás immár a múlt relikviáinak tekintett.

5. A folyóirat fogadtatása. A Sas

A *Kritikai Lapok* addig egyedülálló sikert aratott az olvasók körében. Első füzete három hónap alatt teljesen elkelt, s 1833-ban új kiadást kellett belőle készíteni. Amikor pedig Bajza ezzel már nem Trattner–Károlyi nyomdáját, hanem a Kilián György-céget bízta meg, utóbbi már nemcsak az eredetileg kívánt honoráriumot, négyszáz forintot fizette ki Bajzának, hanem annál többet.²⁴ A kiadó nem tartott attól, hogy nyakán marad a sajtó. Az első füzet megjelenését követően pedig a személyében nagyon is érintett Kazinczy több levelében számol be arról, hogy a pesti kaszinóban a *Kritikai Lapokról* folyik a szó, hogy híres *Toldalékát* gróf Festetics János fennszóval olvasta fel itt, miközben a jelenlevők kórusban kiáltozták: „Merito caeditur Dessewffy!” S ugyancsak tőle tudjuk meg azt is, hogy a megszégyenített gróf „iszonyú haraggal hagyta el Pestet”.²⁵

A lap olvasottságát azonban a kritikai visszhangok, illetve az antikritikák sora jelzi igazán. A régi felfogás hívei éppúgy megszólaltak Bajzáék ellen, mint a Kazinczyért rajongó ifjú írók.²⁶ E pályakezdők az érdekesebbek: a tizennyolc esztendőes Eötvös József például oly fontosnak tartja a Pyrker-pört, hogy az ősz széphalmi mester védelmében veti papírra első művét, *A kritikus apotheosisa* című kis színpadi jelenetet, az egy évvel idősebb Szemere Bertalan, későbbi miniszterelnökünk pedig olyan erényt vél felfedezni Kazinczy megbírált fordításában, amely abban bizony éppen nincsen: „nemes popularitás”-t.²⁷ Idők jele viszont – s ebben Bajzáék sajtóagitációjának megvan a maga érdeme! –, hogy egy fiatal író ekkor már mit lát érdemnek. A *Kritikai Lapok* értékét különben egy másik Szemere, Pál, ekkor Bajza legnagyobb ellenfeleinek egyike fejezte ki legpontosabban: a kritika „... eredeti és nemzeti kezdett lenni Bajza által. Mert csak Bajza mondá még eddig, hogy kritika kell, quoniam hiúk vagunk”.²⁸

Az élénk érdeklődésnek megfelelően a folyóirat következő füzete – Kölcseynek *A kritikáról* írott programertekezését leszámítva – csupa antikritikával van tele. Valamennyi hozzászóló a Pyrker-pörben nyilvánítja véleményét. A legfontosabb ezek sorában magának Kazinczynak a panasza. Erre akként reagálnak, hogy – az *Élet és Literatura* kezdeményezése nyomán – közlik ebben az ügyben váltott levelezésüket, sőt, mielőtt érdemben felelnének, újra lenyomatják Kazinczynak másutt már megjelentetett válaszcikkét is. A szövegek együtteséből azután kiviláglik, hogy az idős író érvek helyett csupán lírai mozzanatokot tud felsorakoztatni, válaszcikke pedig éppenséggel nem méltó egykori

²⁴ Uo. V. füzet. 1834. 198.

²⁵ Kazinczy Ferenc: *Levelezése*. XXI. k. 469., 472.

²⁶ Udvardy, földmérő: *A kritikákról s recenziókról*. Felső Magyar országi Minerva 1831: 641–668.; ALMÁSI BALOGH Sámuel: *Könyvvizsgálat*. Sas X. k. 1832. 115–146.

²⁷ B. E. J. [Eötvös József]: *A kritikus apotheosisa*. Pesten 1831.; Sz^{xxx}n [Szemere Bertalan]: *Töredék-jegyzetek a Szent Hajdan Gyöngyei felett elmondott bírálatra*. Felső Magyar országi Minerva 1831. 823–835.

²⁸ Szemere Pál: *Munkái*. Bp. 1890. III. k. 240.

szelleméhez: ellentétes saját régebbi elveivel. Azt válaszolja ugyanis bírálójának, hogy a nagy költő föltötte áll minden dicséretnek és gáncsnak (?), hogy ha az olvasók felelik a Szent Hajdan Gyöngyei verses formáját, akkor vége lesz a panasznak (?), hogy Nagy Frigyes is francia nyelven írt (?). Végkövetkeztetésében pedig – váratlan fordulattal – egyetért bírálójával: „... Verseket s szép verseket prózában adni, bár csillogóban, szerencsétlen gondolat.” Toldynak igazán nem volt nehéz mindezt megcáfolnia: elég volt hivatkoznia Kazinczy életáldozatára, több mint négy évtizedes írói-műfordítói munkájára.

Még kevesebb gondot jelentett a többi antikritika visszaverése. Almási Balogh Sámuel kritikaellenes közhelyeit Bajza azzal a lakonikus igazsággal utasította vissza, hogy „... a legkeserűbb igazság többet ér, mint a hízelgés bármely mézes szava”, Rummy Károly György (szintén német nyelvű hazai író) sértett kifakadásait pedig Toldy a polgári nemzet nyelvi egysége, a nemzeti lét védelme jegyében hártotta végérvényesen el.

A *Kritikai Lapok* harcainak a sajtóéletet felpezsdítő voltát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy kiváltotta egy „ellen-lap” létrehozását. Mindazok, akiket a Conversations-lexikoni pörben Bajzáék tolla megsebzett, illetve a fiatal romantikus írók zsebkönyvéből, az *Aurorából* kimaradtak, összefogtak, és 1831 elején *Sas* címmel folyóiratot indítottak. A Thaisz András és Csernecky József szerkesztésében rendszertelen időközökben megjelenő vállalkozás – saját meghatározása szerint – „vegyes tartalmú iratokat” volt hivatva adni „az olvasni és tudni méltó minden ágaiból”. Az enciklopédikus folyóiratok elavult típusát elevenítette fel tehát: szépirodalmat és tudományt a legnagyobb összevisszaságban közölt, cikkeinek műfaji megoszlását semmiféle elvi rendszerezés nem fogta össze, főbb törekvéseit felvázoló előszót sem adott, koncepciója pedig a *Kritikai Lapok* ideológiai és irodalompolitikai célkitűzéseinek dühödtt ellenzésében merült ki.

A *Sas* 1831–1833 között megjelent tizenöt vaskos kötetébe Kis János és Döbrentei kivételével csupa negyed-ötödrangú író, illetve dilettánsok sokasága adta kéziratait. Szépirodalmi anyaga nagyrészt fűzfárgamusok sokaságából telt ki, ismeretterjesztő írásai a kalendáriumok színvonalán mozogtak. Társadalomfelfogását *A magyar törvény elsőbbségének némely vonásai* című közleménye jellemzi leginkább, amely a nemesi alkotmány idillizált és idealizált képével kecsegteti az olvasót. (I.k. 71–100.) E folyóiratban hazánk mint Európa eldorádója jelenik meg, ahol a társadalmi konfliktusok ismeretlenek, s ahol ez a zavartalan jólét legfőképp az uralkodóháznak köszönhető. Nem volt külön a *Sas* esztétikai felfogása sem: a klasszicizmus szelíd búsongását, csendes érzelmességét, a képzelet lehető visszafogottságát, az eredetiség elvével szemben pedig a fordításokat kultiválta. De leginkább a kritikaisággal hadakozott Thaisz folyóirata: kötetiben monomániás következetességgel ront neki a *Kritikai Lapok* törekvéseinek, marasztalja el újra meg újra „illetlenségeit”, „pajkosságait”, lődözi szerkesztőjére epigrammáinak életlen nyilait. Reakciós elvakultságukban Thaiszék eldobandónak ítélik „a sisakos, pajzsos, buzogányos Aurorákat”, s panegirikus méltatással adóznak az idősebb Kisfaludy újabb regéinek és nemesházi rajzolatainak (XII. k. 133–138.)

A *Sas* utolsó kötetei már teljes részvégtlenségbe fulladtak. Ekkor már közleményeinek jelentős részét fordítások tették ki, Goldsmith, Marmontel, Montaigne, Ovidius átültetése mellett mind több töltelékanyag. Elmúlása a kezdetnek megfelelő volt: utolsó kötetében Horvát Endrét, a „nemzeti dicsekvés” jelentéktelen költőjét magasztalja az egekig, s Vörösmartyt pocskondiázza a sárga földig. A kéziratok elapadása és az olvasók közönye miatt 1833 folyamán be kellett szüntetnie működését. Idők jele: a közönség másfajta eszméket és külön színvonalat várt el a sajtótól.

6. Pör Horvát Istvánnal

A Pyrker-, illetve Conversations-lexikoni pörben aratott győzelmeik után Bajza és Toldy a tekintélyelv újabb megtestesítője ellen indultak harcba. Akadtak kiváltságok élvezői a tudományban is. Ilyen volt Horvát István, a régi magyarság mániákusa, az ősi dicsőség nacionalista illúziójának

pőffeszkedő megszállottja, akit Tóth Dezső Bajzáról írott portréjában találóan nevez „a nemesi nemzet évi kétezer forinttal eltartott ünnepelt disztudósá”-nak.²⁹ Mindannak, amit Széchenyi reformpolitikája elindított, Horvát István figurája homlokegyenest a tagadása volt: öntelt, a realitások iránt érzéketlen, társas együttműködésre képtelen, történetírói monopóliumához körömszakadtáig ragaszkodó ember. A *Kritikai Lapok*, ha akarta volna, sem kerülhetne volna el vele a megütközést. Már csak azért sem, mivel Horvát ráadásul maga is főszerkesztő volt: 1833 elejétől kezdve annak a nagymúltú *Tudományos Gyűjteménynek* irányítója (és tönkretévője), amelyet épp Bajza barátjától, Vörösmartytól vett át, s szerkesztett merőben ellentétes, múlteszmenyítő, a jelen problémáiról makacsul tudomást sem vevő szellemben. Míg a Vörösmarty redigálta folyóirat tudvalevőleg Széchenyi kezdeményezéseinek volt hű tolmácsa, addig utódaé csupán a főszerkesztő östörténeti mániáit kultiválta.

Bajza ellene az első nyilat már akkor kiröpíti, amikor egy Podhradzky József nevű történész történeti forrásközlését azért méltatja, mivel az egykori élet, politika és műveltség, a „kor lelke”, azaz az egykorú események indítékainak és összetevőinek megértésére törekszik. (III. f.) Az első névre szóló támadást pedig Vörösmarty – hajdanán Horvát lelkes követője! – fogalmazza meg: Bíró Pál álneven reflexiókat fűz Horvát szó-magyarázataihoz. (*Észrevételek az 1833. évi Tudományos Gyűjtemény I. és II. kötetének némely helyeire, nevezetesen az Év és Tekelés szókra*. III. f.) De Vörösmarty nem csupán ezért vett tollat a kezébe. Igazában a történettudós fennhéjázó gögjét támadja, azt, hogy ellentmondást nem tűrő imperativusokkal nyilatkozik meg a tudományban. S főleg az ellen szólal fel, hogy a „nagy álmodó” a szellemi erők szükséges összefogását, a Tudományos Akadémiát és annak alapítóját veszi célba. Akárcsak annak idején Bajza, ezúttal a költő is szembeállítja a régi és az új korszak embereit, ezúttal Horvátot és Széchenyit – választva és választásra ösztönözve: „... históriát tanulni én is inkább Horvát Istvánhoz mennék . . . de a jövődőség mosolygó tartományaiban inkább Széchenyit óhajtanám kalauztnak”.³⁰

A következő lépés: a *Kritikai Lapok* Horvát szakmai koncepcióját is megtámadja. Az *ügynevezett prágai táblák ügyében* címmel Toldy Ferenc mutatja ki – történeti adatok kritikai megrostálásával – ellenfele képtelen magyaromániáját, a régi kútfők merőben önkényes értelmezéseit. (IV. f.) A nagy összecsapás pedig akkor érkezik el, amikor maga a szerkesztő indít frontális támadássorozatot 1834-ben, a V. füzetben (*A Magyar Tudós Társaság és Horvát István; Levelek a Kritikai Lapok III. füzeté iránt; Emlékeztető Horvát István számára; Melyik a valódi Aurora, törvény és ész előtt?*) A Horváttal való polémia jó alkalmat ad Bajzának arra, hogy felvázolja a sajtóban az új, a történelmet a jelen alakítására hasznosító történetírói iskola módszerét, a historizmus modern értelmezését. Ennek lényege nála többé nem a regisztrálás, a puszta tudomásulvétel, hanem az elemzés, az oknyomozás, az összefüggések felderítése, a változások érzékeny kitapintása. Történelfogásának középpontjában nem a genealógiák, a régi nemzetségek leszármazási táblái állnak, hanem az emberi cselekvések rugóinak megértése: „... Én nem elégszem meg annak tudásával, mi történt, hanem azt kívánom kifejtetni filozófiai szellemmel – mert a história filozófia szellem nélkül csak sovány emlékeztető krónika – miért történt ez vagy amaz így és nem másképp, s miért kellett szükségképpen így történnie.”³¹

A harc az ún. *Aurora-pörben*, a sajtóetika fontos kérdésében érte el tetőpontját. 1834-ben ugyanis két *Aurora* is megjelent egyszerre: Bajza zsebkönyve mellett Szemere Pál is közrebocsátott e címmel egy másikat. Horvát Istvánnal összefogva ily módon szándékoztak megbénítani Kisfaludy Károly örökségének méltó folytatását. Bajza azonnal felvette az odadobott kesztyűt. Ismét a régi, félelmetes debatterként szökkent a porondra: dialektikájával tönkreverte ellenfelét – méghozzá őt is a jog, a nemesi gondolkodás féltett birodalmában. A párviadal ezúttal az írói alkotás tulajdonjoga körül folyt Horváttal. A nagy polemikus cáfolhatatlanul szembesít itt kétféle gondolatort a szellemi termékek

²⁹ Bajza József: Válogatott művei. TÓTH Dezső: Bevezetés. Bp. 1959. 24.

³⁰ *Kritikai Lapok* III. füzet. 1833. 94.

³¹ Uo. V. füzet. 1834. 110.

kisajátíthatóságáról, illetve elidegeníthetlenségéről. Ezzel kapcsolatosan pedig axiomatikusan meghirdeti az irodalmi élet, illetve a sajtó polgárosodásának újabb – s alighanem legfontosabb – alapfeltételét: „... Minden elmeszülemény eredetileg azé, kinek szelleme által létrehozottott.”³² Ez a meghatározás annál is fontosabb, mivel a nyomdának, könyvtáraknak való teljes kiszolgáltatottság, a kiadó és író, kiadó és szerkesztő viszonyának bizonytalansága, szabályozatlansága nagyon sok keserűséget okozott addig a tollforgató embereknek. A tulajdonjog e kodifikálásával Bajza voltaképp befejezi nálunk az írói hivatás önállóvá válásának folyamatát.

A *Kritikai Lapok* szerkesztője – mint annyiszor – ezúttal is úgy vitatkozik, hogy a logika hatalmát szegezi szembe a hatalom logikájával. Nem pusztán s elsősorban nem is arról van itt szó, hogy a konzervatív nézetek újabb korifeusán diadalmaskodik, hanem arról, hogy a sajtó immár szerepet vállal a kizsákmányolás egyik fajtája, az alkotó munka kisajátítása elleni küzdelemben. Bajza fejtegetéseiben végleges polgárjogot nyer az a felfogás, hogy az írói, szerkesztői tevékenység, a sajtóban folytatott közreműködés éppoly munka és teljesítmény, szakma és produkció, foglalkozás és polgári hivatás, mint bármi más; érték, amelyért az anyagi ellenszolgáltatás magától értetődő. S az is, hogy az irodalmi vállalkozásoknak, az időszaki kiadványoknak meghatározó-minősítő karakterjegye a bennük kifejeződő törekvések egysége, szellemi matériájuk azonossága is.

Igen ügyes e polémia felépítése: vérbeli jogászai monológ egy képzeletbeli nagyközönség előtt vívott perben. A birtokperek tudvalevőleg évszázadok óta a nemesi életforma velejárói, kedvelt foglalatosságai voltak, labirintusszerű fejleményeik sokszor véget nem érően elhúzódtak. Nos, ahol addig a homály és a kétértelműség voltak a követendő jogászai erények, ott most Bajza áttetsző világossággal és szenvedélyes egyöntetűséggel adja elő érveit. Oly módon lép fel, mintha egy tárgyalóterem pulpitusán állna, mintha bizonyítékaival egy esküdtszékét és a megjelenteket kellene meggyőznie. Igazi szellemi párbajt vív: állít és tagad, vizsgál és cáfol, kérdez és érvel – egész személyisége mozgásban van. Szónokisága oly szuggesztív, hogy több ponton már-már dramatizált formába csap át. Mindezt a társadalmi háttér is indokolja: ekkor folyik az 1832–1836. évi reform-országgyűlés.

A Horváttal folytatott vita utolsó állomása az 1833. évi *akadémiai nagyjutalom odaítélése* körüli összecsapás volt. (Az 1833-i nagyjutalom felosztása. VI. füzet). Az váltotta ki, hogy ez alkalommal Kisfaludy Sándor és Vörösmarty megosztva részesültek az év legjobb alkotójának járó kétszáz aranyas jutalomban. E döntéssel Horvát éppúgy szembehelyezkedett, mint Bajzáék régi ellenfele, Dessewffy József – mindketten sérelmezték Himfy költői egyenrangúsítását a negyedszázaddal fiatalabb Vörösmartyval. A támadásokra előbb a szerkesztő, majd Toldy válaszolt, a liberális reformideológia, illetve a romantikus esztétika arzenáljából vonultatva fel érveiket. Ha a fáradszatól etimologizáló Kisfaludyt magasztalva a nemzetre hivatkozott, Bajza is ugyanazt tette, csak éppen nem a nemesi natio-t értette ezen. Az ő nemzetfogalma – mint azt cikkében kifejti – a legkülönbözőbb hajlamú, indíttatású, igényű és ízlésű emberekből tevődik össze, a régi és az új gondolkodás híveiből, öregekből és fiatalokból, közömbösekből és fogékonyakból, primitív szellemiségűekből és fejlettebb ízlésűekből. Bajza nemzetfelfogását a fejlődés törvénye hatja át, lételeme a szakadatlan mozgás és meglepődés, a haladás és hanyatlás. „... 1834-ben nem 1800-nak, hanem 1825-nek férfiai ragadja el a lelkeket” – szögezi le az új típusú nemzet értékesebbnek nyilvánított részének nevében.³³

Toldy esztétikai érveléssel jut el ugyanarra az igazságra. Dessewffynek válaszolva összehasonlítja a két költőt, pontosabban: összeveti a nemesi eredetiség irodalmi követelményrendszerét a romantikáéval. Mérlegre teszi a két életművet: a Himfy-dalok önismétlő szükkörűségét és formai egyhangúságát egyfelől, Vörösmarty sokoldalúságát és magas formakultúráját másfelől. Párhuzamot von Kisfaludy Sándor spontaneitása, naiv természetessége, illetve a *Cserhalom* költőjének tudatossága, tanultsága, fantáziája, érzelmi mélysége, szenvedélyessége, nemzeti szelleme, alkotói műgondja között. De legdöntőbb érve Vörösmarty elsőbbsége mellett: művészetének világteremtő hatalma, beleélő képes-

³² Uo. 184.

³³ Uo. VI. füzet. 1836. 149.

sege, a másik valóság létrehozásának költői adottsága: „... Kisfaludy Sándor egy szív szerelmét s így egyféle szerelmet énekelt, midőn Vörösmarty nemcsak a legkülönbözőbb helyzetű, hanem a legkülönbözőbb individualitások szerelmét is éneklette”.³⁴

Állandóság helyett változás, statikus érzelmi állapotrajz helyett sokrétű emberi miliő, nyugalom helyett a lélek alkotó feszültsége, megállapodottság helyett örökmozgó expresszivitás – ez a summázata az összehasonlításnak. S ez az irodalomkritikai értékrend a folyóirat egészében akkor is meghatározó ideológiai-esztétikai orientációvá fokozódik, ha közben Toldy – mint általában – ezúttal is jócskán túlbecsüli költőbarátja ifjúkori epikus teljesítményét.

7. A regényről és a színpad világról

A *Kritikai Lapok* súlyát, úttörő funkcióját a pörök és a polémiák adták meg – mindemellett Bajza egy jelentős irodalomelméleti s egy, a színikritikában, illetve színjátszásban eligazító tanulmányát is közzétette itt. Mindkettő a nemzeti kultúra egy-egy újonnan kibontakozó műfajának fejlődéséhez adott gondolatébresztő impulzusokat.

A mai értelemben vett magyar regény a harmincas évek folyamán jelent meg irodalmunkban, s ha ezt a tényt számba vesszük, akkor kifinomult helyzetfelismerő érzéke miatt máris méltányolnunk kell Bajzának 1833-ban megjelent *A román-költésről* című tanulmányát. (III. f.) Ez az első érdemi híradás ugyanis sajtónkban a frissen megszületett magyar regényről, Fáy Andrásnak *A Bélteky-ház* címmel 1832-ben publikált művéről. Elemzéseivel Bajza a szépirodalom körébe emeli az új műfajt, elosztatva számos vele kapcsolatos olvasói előítéletet. Mi több: a közönség számára egyenesen a regényben jelöli meg az új korszak leginkább virágzással kecsegtető szépirodalmi lehetőségét. Ízlésváltás jele, hogy miért?

Bajza tanulmányában mindenekelőtt azok a felismerései újtjelzőek, amelyekben a regény valósághoz kötöttségét, benne a realitás uralkodó voltát hangsúlyozza. A költészetet általában idealitásnak, eszményvilágnak tekintő kritikus irodalomkritikai igényeit ez idő szerint áthatja, feldúsítja a valóság: „... Beszélyben, legyen az költői bár vagy történelmi – szögezi le –, mulhatatlanul megkívántatik a valóság. A történelmi beszélyben tudniillik, hogy ami elmondatik, úgy történt legyen; a költőiiben, hogy úgy történhetett legyen a való életben, miként elmondatik. E valóság a művészi gyönyörnek éltető eleme.”³⁵

A regény Bajza számára az alakuló élet, a mozgó világ, az emberi miliő vágyott közege, annak bizonyossága, hogy korábban „... a poézis közelebb lép az élethez és filozófiájához, fölkeresi az embert a maga házi körében”.³⁶ Fontos esztétikai kritérium ez még akkor is, ha a valóság nála jobbra leszűkül az emberi lélek valóságára, a karakterábrázolásra – a társadalmi környezet, még inkább a konfliktusok tükrözéséről nem ejt szót tanulmányában. Kétségtelen, hogy a karakterfestés, a lélekrajz, egyáltalán: az emberi individualitás ábrázolása nem új követelmények a hazai kritikai gondolkodásban. Az viszont igen, hogy Bajzánál ezek a szempontok a középpontba kerülnek, s az is, hogy a születő műfajt, a regényt legfőbb érvényesítési terepüknek látja, és lelkesen propagálja. Sőt, megpróbálkozik a típusalkotás, egyéni és általános művészi dialektikájának elméleti megragadásával is. Érzékenyen ismeri fel individualitás és emberi egyetemesség kölcsönhatását, azt is, hogy a regényírónak objektíválnia és sűrítienie kell, de a tipizálás magváig, az ember társadalmiságának gondolatáig, a társadalmi ember tükrözéséig már nem jut el.

A *Kritikai Lapok* ideológiai vezérfonalát – régi és új szembe fordítását – ebben az eszmefuttatásban az eposz és a regény igen érdekes műfaji megkülönböztetése képviseli. A herderi fejlődéseméletből

³⁴ Uo. 163.

³⁵ Uo. III. füzet. 1833. 7.

³⁶ Uo. 28.

kiindulva Bajza úgy ítéli meg, hogy az életkori növekedés szakaszai nemcsak az egyes nemzetek életében, hanem az egyes irodalmi műfajok kialakulásában is érvényesülnek. Ennek alapján az eposzról – amely a nemesi-nemzeti hagyományok ébresztésével oly nagy szerepet játszott az 1820-as évek hazai irodalmában, s amelyet az akkori sajtóban épp az ő barátja, Toldy ünnepelt elragadtatottan – azt állapítja meg, hogy az a múltnak, azaz az emberiség ifjúkorának műfaja. Emellett ismertetőjegyeiül a harciasságot, a fenséget, a csodás elemekben való gazdagságot s a túlhabzó érzelmeket jelöli meg – sorra oly vonásokat, amelyekről személyesen idegenkedett. Az eposzsal szemben a regény – Bajza megítélésében – az emberiség férfikorának irodalmi terepuma, mely nem a pusztá hatást, hanem az életet – azaz „az emberiség fokonként fejlődő műveltségét”-t jeleníti meg. E műfajba azután rendre olyan vonásokat lát bele, amelyeknek meggyökereztetéséért folyóirata valóban sokat tett: megfontoltságot, fegyelmet, mértéktartást, lelki érettséget, biztonságot, az ész győzelmét a fantázián, a meditáció igényét, világosságot és formai puritánságot. Idetartozik, hogy élesen elutasítja a regény előzményét, a kalandorságban kimerülő románt, különösen annak érzelgős-szентimentális német változatát. Elutasítja, mert az akarattalan lemondásra, az adott sorsba való belenyugváásra készíteti az olvasót. Az ő regénykoncepciója a célját, rendeltetését felismerő, akaratát érvényesítő ember ábrázolását igényli az új műfajtól. Számára a szépirodalomnak olyan új „tartománya” ez, amely megóvhat és megszabadíthat a nemesi életesmények addigi érzelmekultuszától, dagályosságától és szertelen szabadosságától.

Bajza tanulmányának legértékesebb fejezete: a befejezése. Azok a fejtegetései, amelyekben dióhéjnyi áttekintést ad a magyar széppróza addigi eredményeiről. A produkciók nagy részét, a Dugonics típusúakat nem sokra becsüli. Annál méltánylóbban szól a húszas évek prózai terméséről: Kisfaludy Károly komikus elbeszéléseiről, s főleg *A Békely-házról*, Fáy karakterábrázoló, a hazai valóságot megelevenítő képességéről – jöllehet nem hallgatja el a mű szerkezeti gyengeségeit sem. Fáy karakterei „... a való életből vannak merítve, konzekvenciával tartva, s rajtok nemzeti szín és sajtáság ismerszik meg” – hangzik a szerkesztő-kritikus elismerése, s ez a megállapítása a következő évtizedekre inspirálóan jelöli ki a sajtóban szépprózánk további útját.³⁷

A *Kritikai Lapok* utolsó kötetének túlnyomó részét egyetlen írás: Bajza összetett műfajú, polémiát elemzéssel társító eszme-futtatása, a *Dramaturgiai és logikai leckék magyar színbírálok számára* tölti ki. A kor ifjú színikritikusaival folytat ebben éles – túlélezett! – vitát, s közben kifejti azokat az alapelemeket, amelyeket munkájuktól megkíván, továbbá összegzi a korszerű színjátszás legfontosabb tudnivalóit, színész és rendező gyakorlati alapismereteit. Aligha kell hangsúlyoznunk ennek sajtóbeli jelentőségét egy olyan korszakban, amikor Pest-Budán éppen véglegesen meghonosodóban van a magyar színjátszás, vele párhuzamosan megszületik a hazai színikritika, amikor ezáltal új, igen hatékony lehetőségek nyílnak a folyóiratokban a közönség befolyásolására.

A polémiáról annyit: a *Rajzolatok X. et Comp.* ájtelű kiritkusával, Hazucha Ferencsel, író-társával, Garay Jánossal és a szerkesztővel, Munkácsy Jánossal folytatott vitában Bajza hangja, lekezelő ridegsége, zordsága, egyáltalán: rendkívül elutasító modora nagymértékben hátráltatta elvi igazságai érvényesítését. Ráadásul – mint arra értékes tanulmányában Solt Andor rámutat – e kritikusokkal nem is mindenben volt igazságos: egyrészt nem vett tudomást arról, ami a színikritika terén addig a szépirodalmi és divatlapokban történt, másrészt Bajzának abban sem volt igaza, hogy a maga egészében értéktelennek minősítette *X. et Comp.* és mások tevékenységét.³⁸ Mindezt súlyosbítja, hogy a fiatalokkal szemben tanúsított ellenszenv Bajzánál nem volt egyszeri jelenség: Szalay László, Eötvös, Táncsics ifjúkori szárnypróbálgatásairól előzőleg éppoly ledorongoló kritikákat közölt lapjában, mint a *Rajzolatok* fiataljairól. Volt egyéniségében valami megfélemlítő és elzárkózó – ennek különösen a fiatalok vallották kárát.

Az elfogult tollharcnál azonban fontosabbak itt az elvi megállapítások. A személyes – személyeskedő – mozzanatoktól eltékvintve Bajza a színikritikusai munka elengedhetetlen követelményeire tapint

³⁷ Uo. 63.

³⁸ SOLT Andor: *Első színikritikusaink. ItK 1971. 128–147.*

rá akkor, amikor igényességet és komolyságot, szakszerű elmélyülést és felelősségtudatot, szilárd kritikai irányelveket és dramaturgiai járatosságot követel a színbírálóktól. Nem lehet elvitatni igazát akkor sem, amikor konkrétumokba menő, elemző és bizonyító bírálatot vár el tőlük, s amikor az elveknek nem dogmatikus, hanem a körülményekhez igazodó alkalmazását kívánja meg. *X. et Comp.* szemére vetve mindebben sok az egyoldalúság, e követelmények megfogalmazása mégsem volt haszontalan: megalapozta a három barát, Bajza, Toldy és Vörösmarty új folyóiratában, az *Athenaeum*-ban kibontakozó színikritikusi munkásságát.

Amit pedig a színészek számára a sajtó lapjain nyújtott, azzal egyértelműen a jövőt szolgálta. Goethe *Regeln für Schauspieler* (1803) című értekezése nyomán valóságos propedeutikát ad a helyes színészi kiejtés, testtartás, mimika, gesztusnyelv stb. sajátosságaiából.³⁹ Megkövetelte kora túlnyomórészt ösztönösen játszó színészeitől a tiszta, érthető kiejtést, a tájszólás és a nyelvtani hibák kiküszöbölését, a színpalhasogató teatralitással való szakítást, a célszerű színpadi viselkedés megtanulását, az emlékezetbeli gyakoroltságot s mindenekelőtt: a művek minél mélyebb megértését és értelmezését.

Mint annyiszor, Bajza a színészek közt is régi és új iskolát különböztet meg, s közöttük választást ajánl a fiataloknak. Az előbbi csoportba számítja azokat a színészeket, akik a német érzelgésen nőttek fel, az új iskolába pedig azokat, akik már természetesebb beszédre és kevésbé mesterkéltségre, testtartásra törekedtek. Az elhatározásnak az is célja, hogy műkedvelésből, a „komédiás”-i színtről polgári hivatássá emelje a színészetet, éppúgy mint az irodalmat. A színház regenerálása mellett tehát valami színházon túli vezetni Bajzát: a polgári értelmiség kialakítása, egyes rétegeinek összeforrasztása. Egy olyan osztályé, amely összekötő erő lehet – az érdekegyesítés politikájának megvalósítása közben – haladó nemesség és felemelkedő nép között.

A *Kritikai Lapok* 1836 nyarán végetért, mégis folytatódott: fél évvel később, az *Athenaeum*-ban és a *Figyelmezőben*, a liberalizmusnak ugyancsak Bajza égisze alatt szerkesztett, még nagyobb hatású orgánumaiban. Büszkén írta erről ő maga: „... a *Kritikai Lapok* a hason tárgyú *Figyelmező* mellett, legalább egy időre, feleslegessé lettek.”⁴⁰ Csak a lap kerete szűnt meg, egységes szelleme továbbépült, gazdagodott az új testvérlapok szétáradó liberális ideológiájában. S ebben kell látnunk a folyóirat igazi eszme- és sajtótörténeti jelentőségét is. Liberális, reformer tendenciák tudvalevőleg már a század elején feltűntek a hazai sajtóban. A *Kritikai Lapok* azonban olyan folyóirat volt, amelyik a liberalizmusnak és a reformnak – ha egyelőre az irodalom republikájára korlátozottan is – először tudott intézményes fórumává válni a reformkori Magyarországon. Első középpontjává sajtónkban egy ellenzéki csoportosulásnak. Kiemelkedő szerepe volt abban, hogy az akkori olvasókban meggyökerezett a felismerés: korszerű kulturális érték és ellenzékiesség voltaképp egymástól elválaszthatatlanok.

³⁹ SZÜCSI József: A színpad nyelve és a „*Kritikai Lapok*.” 1915. 308–312.

⁴⁰ [Bajza]: *Athenaeum* miatti zajgások. *Figyelmező* 1838. 31–32. sz. (VIII. 7.) 508.

LA LUTTE DES FEUILLES CRITIQUES POUR LA RÉPUBLIQUE DE LA LITTÉRATURE

Les *Feuilles Critiques* (Kritikai Lapok), la première revue hongroise de la critique littéraire pratique, a paru à Pest, de 1831 à 1836. La revue était d'une exigence et d'un caractère de publiciste du moins à tel point que d'une exigence de critique: ses sept cahiers, en diffusant le monde d'idées libéral, a bougé l'esprit public de sa carrière habituelle. Dans l'histoire de la presse hongroise, c'était pour la première fois qu'on a organisé un camp autour d'une revue, qu'un ensemble ayant une plate-forme d'idées et d'esthétique identique a conclu une alliance guerrière dans la presse périodique, avec un programme idéologique nettement actuel. C'est ici que le rédacteur József Bajza a introduit le genre de la polémique, au cours de laquelle il a écrasé, de concert avec ses écrivains-amis, Ferenc Toldy et Mihály Vörösmarty, l'esprit démodé des divers représentants de l'absolutisme féodal et du nationalisme hiérarchique (procès Pyoker, procès à propos du Conversations-Lexikon, procès Aurora etc.). Dans ces polémiques de grande importance qui ont bouleversé l'opinion publique entière de l'époque, le groupe de Bajza a fait briller des vertus de publiciste et de critique nouvelles et de grande importance: c'étaient la poursuite d'une franchise inouïe, une force de concentration, une logique aigüe, le rejet de tout respect pour l'autorité, l'emploi accru de la moquerie et de la malice et surtout la conscience de soi de l'intellectuel vivant de son travail vis-à-vis de l'hierarchie des rangs féodaux, qui caractérisaient leurs écrits. C'était les *Feuilles Critiques* qui était le premier organe organisé qui a considéré la littérature comme une affaire publique, comme une partie de la vie publique, qui a encouragé à créer un parti d'écrivains et qui, avec la devise de la "république de la littérature", a opposé la sphère de la littérature à la société nobiliaire.